

Lapsiasiavaltuutetun lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle hyvinvointialueiden perustamista ja sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastustoimen järjestämisen uudistusta koskevaksi lainsäädännöksi sekä Euroopan paikallisen itsehallinnon peruskirjan 12 ja 13 artiklan mukaisen ilmoituksen antamiseksi

Viite: Lakivaliokunta torstai 04.03.2021 klo 09.00 / HE 241/2020 vp / kirjallinen lausunto

Lapsiasiavaltuutetun tehtävänä on arvioida ja edistää lapsen oikeuksien toteutumista. Työn perustana on YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus (SopS 59 ja 60/1991, LOS), joka on lailla voimaan saatettu ihmisoikeussopimus. Sopimus koskee kaikkia alle 18-vuotiaita. Lapsiasiavaltuutettu arvioi hallituksen esitystä yleissopimuksen näkökulmasta.

Yhteenveto lapsiasiavaltuutetun kannanotoista

- Uudistuksen vaikutuksia arvioitaessa on kiinnitettävä huomiota lasten oikeuksiin ja hyvinvointiin kohdistuviin suoriin ja välillisiin vaikutuksiin.
- Lapsiasiavaltuutettu edellyttää laaja-alaista, hallinnonrajat ylittävää lapsivaikutusten arviointia sekä uudistuksen kaikissa vaiheissa että sen jälkeen. Täytäntöönpanon systemaattinen ja jatkuva seuranta tiedon keruineen heti alusta alkaen varmistaa sen, että vaikutuksia voidaan tosiasiallisesti arvioida tutkittuun tietoon perustuen.
- Turvallisuuden edistäminen tulee nostaa säännösten tasolle hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen rinnalle.
- Lasten oikeusturva ja oikeusturvakeinot tulee varmistaa kaikissa lapsille ja perheille suunnatuissa palveluissa. Vaarana on, että ne entisestään heikkenevät ja ovat vaikeammin saavutettavissa.

- Palvelujen saatavuuden ja oikea-aikaisuuden kannalta niiden toteuttaminen lähellä palvelujen käyttäjiä, kuten lapsia ja perheitä, on keskeinen vaatimus. Toiminnan laatu lähipalveluissa on varmistettava. Lapsiasiavaltuutettu kiinnittää huomiota erityisesti lasten ja perheiden palvelujen yhteistyön muuttuviin raja- ja yhdyspintoihin. Palvelureformi edellyttää uusien toimintatapojen kehittämistä ja jatkuvaa arviointia. Lasten ja nuorten on voitava osallistua kehittämiseen ja arviointiin.
- Erityistä huomiota tulee kiinnittää haavoittuvassa asemassa oleviin lapsiryhmiin. Esimerkiksi tietoa ja osaamista vammaisuudesta ja vammaisten lasten tarvitsemista ja käyttämisestä palveluista tulee parantaa. Paperittomien lasten hoidossa tulisi turvata välttämättömän hoidon lisäksi myös kiireetön hoito. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten tuen tarve on selvitettävä ja osaamista näiden lasten ja nuorten tukemiseksi on sosiaali- ja terveystieteissä kehitettävä.
- Lapsiasiavaltuutettu pitää ensiarvoisen tärkeänä, että järjestämistavasta riippumatta lapset tavoittavat oppilashuollon henkilöt koulun/oppilaitoksen arjessa matalalla kynnyksellä ja aina tarvittaessa. Koulukuraattorien työnkuvaan esitetyt muutokset saattavat vaarantaa kuraattorien tekemän yhteisöllisen työn ja heikentää sen saatavuutta, jolloin kouluyhteisön arjessa kohdattavat ryhmätason ongelmat voivat jäädä vaille ratkaisua.
- Lapsiasiavaltuutettu pitää välttämättömänä, että lasten ja nuorten päihdepalvelujen (ml. vaativat palvelut) saatavuus ja laatu turvataan uudistuksen yhteydessä.
- Nuorisovaltuustojen perustaminen kuntien ohella myös hyvinvointialueille vahvistaa lasten ja nuorten osallistumista. Erityistä huomiota on kiinnitettävä lasten ja nuorten osallistumisoikeuksiin sekä heille viestintään huomioiden erilaiset ja erikäiset lapsiryhmät. Arkiset ja avoimet, osallistumisen mahdollistavat kanavat ovat tärkeitä lapsille.

Lapsiasiavaltuutetun kannanotot

Lapsiasiavaltuutettu korostaa YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen mukaisten velvoitteiden täyttämistä kaikissa uudistuksen yksityiskohdissa ja vaiheissa.

Hallituksen esitys on erittäin laaja kokonaisuus, jossa on keskitytty pitkälti hallinnollisiin ja rakeenteellisiin kysymyksiin. Hallituksen esityksen mukaan uudistus koskettaisi kaikkia Suomessa asuvia lapsia, nuoria ja perheitä ja vaikutukset ulottuisivat yli miljoonan lapsen ja nuoren universaaleihin peruspalveluihin (s. 399). Tärkeä huomio on, että aikuisten peruspalveluiden toimivuus vaikuttaa merkittävästi lapsiin ja nuoriin. Sekä terveydenhuoltolaki (1326/2010) että sosiaalihuoltolaki (1301/2014) edellyttävät, että aikuisille suunnatuissa palveluissa on otettava huomioon heidän huollettavanaan olevat lapset. Uudistuksen vaikutuksia arvioitaessa on siten kiinnitettävä huomiota lasten oikeuksiin ja hyvinvointiin kohdistuviin suoriin ja välillisiin vaikutuksiin.

Hyvinvointialueiden vastuulle siirtyisivät neuvolan, opiskeluhoillon, perustason terveyden- ja sosiaalihoillon palvelut sekä lastensuojelu. Kuntien järjestämismääräyksiin jäisivät varhaiskasvatus, perusopetus ja toisen asteen koulutus. Hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen kuuluisi sekä kuntien että hyvinvointialueiden vastuulle. Esityksen mukaan uudistus ei muuttaisi lasten ja nuorten palvelujen sisältöä, mutta sillä olisi kuitenkin todennäköisesti myönteisiä vaikutuksia sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen toteuttamistapaan ja laatuun.

Hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen säädettäisiin hyvinvointialueiden ja kuntien tehtäväksi (ehdotettu laki sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä, 6 § ja 7 §). Useassa kohdassa hallituksen esityksessä kirjoitetaan hyvinvoinnin, terveyden ja turvallisuuden edistämisestä ja todetaan sen olevan osa sosiaali- ja terveydenhuoltoa. Säännösten osalla ei mainita kuitenkaan turvallisuutta. Turvallisuuden edistäminen, kuten esimerkiksi väkivallan ehkäisy, on keskeinen osa lasten oikeuksien turvaamista. Lapsiasiavaltuutettu katsoo, että tätä painottaisi selkeämmin se, että turvallisuuden edistäminen todettaisiin säännösten osalla hyvinvoinnin ja terveyden rinnalla. Tämä vastaisi selkeämmin myös valtioneuvoston periaatepäätöstä hyvinvoinnin, terveyden ja turvallisuuden edistämisestä 2030.¹

Lapsiasiavaltuutettu huomauttaa, että hallituksen esityksen mukainen uudistus vaikuttaa hyvin monella tavalla YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksessa vahvistettujen lapsen oikeuksien toteutumiseen. Sopimuksen 4 artiklan mukaan sopimusvaltiot ovat sitoutuneet ryhtymään kaikkiin tarpeellisiin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin ja muihin toimiin yleis-

¹ <https://stm.fi/-/hallitus-maaratiетоiset-toimet-turvaavat-kestavan-hyvinvoinnin-kaikissa-elamanvaiheissa-vuoteen-2030-mennessa>

sopimuksessa tunnustettujen oikeuksien toteuttamiseksi. Kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelimien toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu (3 artiklan 1 kohta). Nämä vaatimukset on otettava huomioon uudistuksen jokaisessa vaiheessa ja yleissopimuksen mukaiset lasten oikeudet on juurrutettava osaksi kaikkien lasten arkea, riippumatta siitä, mitä palveluja lapsi käyttää tai kuka palveluja järjestää ja toteuttaa.

Lapsen oikeuksien toteutumisen arviointi ja varmistaminen

Hallituksen esityksen mukainen hallinnollinen ja rakenteellinen uudistus on toteutuessaan lapsille ja nuorille järjestettävien palvelujen laajamittainen ja -kantoinen muutos sekä hyvinvointialueiden että kuntien tasolla. Lapsiasiavaltuutettu pitää välttämättömänä, että uudistuksessa ja sen jälkeen varmistetaan lapsen oikeuksien toteutuminen kaikilla hallinnon tasoilla ja myös arjen toiminnassa. Tämä edellyttää laaja-alaista, hallinnonrajat ylittävää lapsivaikutusten arviointia sekä uudistuksen kaikissa vaiheissa että sen jälkeen. Täytäntöönpanon systemaattinen ja jatkuva seuranta tiedon keruineen ja heti alusta alkaen varmistaa sen, että vaikutuksia voidaan tosiasiallisesti arvioida tutkittuun tietoon perustuen.

Hallituksen esityksessä todetaan (s. 337), että asiakkaan asemaan ja oikeuksiin tai asiakkaan suojaan ei tulisi muutoksia. Asiakkaalla olisi käytettävissä nykytilaa vastaavat oikeusturvakeinot myös hyvinvointialueen palveluissa. Tämän tulee olla minimivaatimus, mutta se ei ole riittävää. Lasten oikeusturvassa on todettu puutteita muun muassa lastensuojelussa ja koulussa. Lapsiasiavaltuutettu muistuttaa, että sekä ennakkollista että jälkikäteistä oikeusturvaa ja oikeusturvakeinoja, niin sosiaalihuollossa, terveydenhuollossa kuin varhaiskasvatuksessa ja koulussa tulee kehittää edelleen. Oikeusturvakeinojen tulee olla perheiden saavutettavissa mutta myös lapsiystävällisiä ja lapsille tosiasiallisesti käytettävissä. Riskinä palvelureformissa on, että oikeusturvaan liittyvät palvelut siirtyvät kauemmaksi kansalaisten arjesta. Muun muassa sosiaali- ja potilasasiamiesten toiminta, resurssit ja saavutettavuus on varmistettava sekä kunta- että hyvinvointialueiden tasolla. Heidän palveluistaan on tiedotettava huomattavasti nykyistä tehokkaammin. Vastaavaa toimintaa olisi kehitettävä myös opetustoimeen. Lasten oikeusturvasta ja oikeusturvakeinoista tulisi säätää myös entistä täsmällisemmin.

Lapsen oikeuksiin liittyvää osaamista on huomattavasti parannettava sekä valtakunnallisella tasolla että kunnissa ja jatkossa hyvinvointialueilla. On huolehdittava siitä, että hyvinvointialueilla ja kunnissa on riittävästi asiantuntijoita, jotka pystyvät edistämään lapsen oi-

keuksien toteutumista muun muassa kouluttamisen ja neuvonnan avulla. Käytännössä tämä tarkoittaa, että asiantuntijoina toimii myös lapsioikeusjuridiikkaan perehtyneitä lainoppineita. Kouluttamista ja neuvontaa tulee suunnata sekä hyvinvointialueiden ja kuntien työntekijöille että kansalaisille. Kyseiset asiantuntijat voivat olla tukena lapsivaikutusten arviointiin, lapsibudjetointiin ja lasten osallistumiseen liittyvissä asioissa. Lisäksi asiantuntemusta tarvitaan erilaisten valtakunnallisten strategioiden, kuten esimerkiksi kansallisen lapsistrategian, lapsiin kohdistuvan väkivallan ehkäisyn ohjelman ja mielenterveyden edistämisen ohjelmantäytäntöönpanon tukemisessa.

Hallinnollinen muutos ei johda automaattisesti toimintakulttuurin muutokseen

Lapsiasiavaltuutettu pitää hyvänä, että hallituksen esityksessä huomioidaan nyt se, että rakenteellisten ja hallinnollisten ratkaisujen ohella kyse on myös toimintakulttuurin eli yhteisössä historiallisesti ja kulttuurisesti muovautuneiden toimintatapojen muutoksesta. Samaan aikaan on huolehdittava palvelujen laadun ja sisällön kehittamisestä ja parantamisesta sekä siitä, että hallinnolliset ja rakenteelliset ratkaisut tukevat tätä tavoitetta. Yhtenä tärkeänä osa-alueena on huolehdittava usein haastavistakin tietosuojaan liittyvistä kysymyksistä.

Lapsiasiavaltuutettu kiinnittää huomiota erityisesti lasten ja perheiden palvelujen muuttuviin yhteistyön raja- ja yhdyspintoihin. Palvelureformi edellyttää toimintatapojen jatkuvaa arviointia. Tähän työhön lasten ja nuorten on saatava osallistua.

Palveluja on kehitettävä lapsille, nuorille ja perheille saavutettaviksi ja oikea-aikaisiksi. On huomattava, että kaikkiin palveluihin ja toimintoihin ei ole olemassa valmiita hyviä käytäntöjä, joita voisi siirtää uuteen toimintaympäristöön sellaisenaan. Tuleva uudistus oli jo vuosina 2016-2019 toteutetun mittavan lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman (LAPE) taustalla. LAPE-muutosohjelmassa kehittämistyötä tehtiin valtakunnallisesti usealla eri osa-alueella. Tämä jo tehty ja ansiokas työ on hyödynnettävä tehokkaasti tulevassa uudistuksessa.

Haavoittuvassa asemassa olevat lapset ja lapsiryhmät

Erityistä huomiota tulee kiinnittää haavoittuvassa asemassa oleviin lapsiryhmiin. Erimerkiksi paljon palveluja käyttävien vammaisten tai pitkäaikaissairaiden ja lastensuojelun piirissä olevien lasten kohdalla sektorirajat ylittävät yhteistyökäytännöt ovat merkittäviä lapsen hyvinvoinnin kannalta.

Hallituksen esityksessä korostetaan lasten ja perheiden palvelujen järjestämistä lähipalveluina. Palvelujen saatavuuden ja oikea-aikaisuuden kannalta niiden toteuttaminen lähellä palvelujen käyttäjiä, kuten lapsia ja perheitä, on keskeinen vaatimus. Toiminnan laatuun liittyviin tekijöihin, kuten henkilöstön riittävään osaamiseen ja koulutukseen lähipalveluissa, ei esityksessä kuitenkaan kiinnitetä huomiota. Lapsiasiavaltuutetun aiemmin esittämä kannanotto on siis tältä osin edelleen ajankohtainen: ”Lähipalveluissa on varmistettava riittävä perusosaaminen vammaisten lasten palveluiden toteuttamiseksi. Syrjivät käytänteet ja asenteet sekä ennakkoluulot johtuvat usein tietämättömyydestä ja osaamattomuudesta. Sen vuoksi on tärkeää panostaa henkilöstön kouluttamiseen, mutta myös avoimeen viestintään ja tiedottamiseen vammaisten lasten, heidän perheidensä ja yhteisön kaikkien jäsenten suuntaan. Tietoa ja osaamista on parannettava vammaisuudesta ja vammaisten lasten tarvitsemista ja käyttämistä palveluista sekä (vammainen) lasten oikeuksista ja oikeusturvasta.”² Edellä sanottu koskee myös muita haavoittuvassa asemassa olevia lapsiryhmiä.

Eräs erityisen haavoittuva ryhmä, jota lakiehdotuksessa ei ole huomioitu, on paperittomat lapset. Paperittomien ihmisten välttämätön hoito on turvattu hallitusohjelmassa ja paperittomien lasten pääsy myös kiireettömän hoidon piiriin olisi luontevaa toteuttaa uudistuksessa, jonka tavoitteena on muun muassa kaventaa hyvinvointi- ja terveyseroja, turvata yhdenvertaiset ja laadukkaat sosiaali- ja terveyspalvelut, parantaa palveluiden saatavuutta ja saavutettavuutta, turvata ammattitaitoisen ja vastata yhteiskunnallisten muutosten mukaan tuomiin haasteisiin. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos on katsonut, että paperittomien henkilöiden palvelut tulisi turvata nykyistä laajemmin.³ Vähimmäisvaatimuksena olisi alaikäisten lasten hoidon turvaaminen. Ehdotetussa sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämislain 2 §:ssä (Määritelmät) ei paperittomia lapsia rinnasteta asukkaaseen tai asiakkaaseen. YK:n taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien komitea on katsonut, että maassa oleskelevia paperittomia lapsia pitäisi kohdella yhdenvertaisesti, ja heillä tulisi olla mahdollisuus edulliseen terveydenhuoltoon.⁴ Myös YK:n lapsen oikeuksien komitea on painottanut, että lapsen oikeuden terveyteen toteutumiseksi ”toimenpiteitä tulisi kohdistaa epäedullisessa asemassa oleviin ja riittämättömiä palveluita tarjoavilla alueilla asuviin lap-

² Lapsiasiavaltuutetun lausunto selvityshenkilöiden raportista erityishuoltoapiirien asemasta sote-uudistuksessa 1.10.2018, LAPS/63/2018.

³ https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/114941/THL_RAP2014_011web.pdf?sequence=3&isAllowed=y, s. 3 ja <https://thl.fi/fi/web/maahanmuutto-ja-kulttuurinen-moninaisuus/maahanmuutto-ja-hyvinvointi/paperittomat/paperittomien-terveyspalvelut-suomessa>.

⁴ E/C.12/GC/20, s. 9 kohta 30.

siin. Valtioiden tulisi tunnistaa kansallisella ja tätä alemmilla tasoilla vaikuttavat tekijät, jotka tekevät lapsista haavoittuvia tai asettavat tietyt lapsiryhmät epäedulliseen asemaan. Nämä tekijät olisi otettava huomioon lasten terveyttä koskevia lakeja, määräyksiä, politiikkoja, ohjelmia ja palveluita kehitettäessä, ja tällöin tulisi pyrkiä oikeudenmukaisuuden varmistamiseen.”⁵

Toinen esimerkki haavoittuvassa asemassa olevista lapsista on seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvat lapset. Yhdenvertaisen vaikutusarvioinnin kannalta on jossain määrin ongelmallista, että vaikutuksia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin ei ole selvitetty, vaan on tyydytty toteamaan, että ”[s]osiaali- ja terveysministeriön asiantuntija-arvion mukaan uudistuksen vaikutuksista sukupuolivähemmistöihin ei ole tarpeeksi tutkimustietoa” (s. 418). Sosiaali- ja terveyspalveluissa ei ole riittävää osaamista seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten tuen tarpeesta. Lapsiasiavaltuutettu pitää tärkeänä, että uudistuksen vaikutuksista seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin tuotetaan tutkimustietoa, jotta vaikutusarviointia voidaan tehdä ja hyödyntää. Myönteistä kuitenkin on, että esityksessä huomioidaan eri vähemmistöryhmien, mukaan lukien seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen osallistumismahdollisuuksien turvaamisen tarve.

Oppilas- ja opiskelijahuolto

Oppilaitosten oppilas- opiskelijahuolto (jälj. oppilashuolto) esitetään siirrettäväksi osaksi hyvinvointialueiden sosiaali- ja terveydenhuoltopalveluja. Tähän sisältyvät opiskeluhuollon kuraattori- ja psykologipalvelut, kouluterveydenhuolto sekä toisen asteen opiskeluterveydenhuolto. Esityksen mukaan palvelut on edelleen tarkoitus toteuttaa lähipalveluina kouluissa ja oppilaitoksissa. Tämä katsotaan edellytykseksi yhteisöllisen opiskeluhuoltotyön toteuttamiselle sekä opiskeluhuollon yksilökohtaisten palvelujen saatavuudelle ja saavutettavuudelle.

Hallituksen esityksen vaikutusarvioinnissa (s. 337-339) on kuvattu muun muassa seuraavia myönteisiä vaikutuksia: oppilashuollon kokonaisuuden nykyistä parempi hallinta, joka mahdollistaisi kokonaisuuden kehittämisen tarkoituksenmukaisemmin oppilaiden ja opiskelijoiden tarpeita vastaaviksi; kuraattorien ja psykologien ja hyvinvointialueen muun sosiaali- ja terveydenhuollon välinen sujuva palveluketju vahvistuisi; kuraattorien ja psykologien ammatillisen osaamisen ja tuen järjestäminen paranisi; asiakas- ja potilastietojen käsit-

⁵ CRC/C/GC/15, s. 5 kohta 11.

tely tehostuisi ja sujuvoittaisi eri toimijoiden työtä; oppilashuollon resurssien kohdentaminen paremmin palvelujen tarvetta vastaavaksi. Riskinä ko. kohdassa nostetaan esiin hyvinvointialueen etääntymistä kuntien opetustoimesta ja oppilaitoksista. Riskin toteutuessa kuraattoreiden ja psykologien yhteistyö opetustoimen edustajien kanssa voi vaikeutua ja näiden palvelujen järjestäjien oppilaitosympäristön sekä oppilaiden ja opiskelijoiden tarpeiden tuntemus heiketä.

Lapsiasiavaltuutettu katsoo, että toimiva oppilashuolto voidaan ja tulee toteuttaa lasten hyvinvointia, terveyttä ja oikeuksia tukevana palveluna riippumatta siitä, onko palveluiden järjestäjänä hyvinvointialue vai kunta.

Lapsiasiavaltuutettu pitää ensiarvoisen tärkeänä, että lapset tavoittavat oppilashuollon henkilöt koulun/oppilaitoksen arjessa matalalla kynnyksellä ja aina tarvittaessa. Lapsiasiavaltuutettu huomauttaa, ettei oppilas- ja opiskelijahuolto ole kaikilta osin edelleenkaan muodostunut vuoden 2014 uudistuksessa asetettuja tavoitteita vastaavaksi. Oppilas- ja opiskelijahuoltolain (1287/2013, 2 §) tarkoituksiksi säädettiin tuolloin: 1) opiskelijoiden oppimisen, terveyden ja hyvinvoinnin sekä osallisuuden edistäminen ja ongelmien syntymisen ehkäisy, 2) oppilaitosyhteisön ja opiskeluympäristön hyvinvoinnin, terveellisyys ja turvallisuuden, esteettömyyden, yhteisöllisen toiminnan sekä kodin ja oppilaitoksen välisen yhteistyön edistäminen, 3) varhaisen tuen turvaaminen sitä tarvitseville, 4) opiskelijoiden tarvitsemien opiskeluhoitopalvelujen yhdenvertaisen saatavuuden ja laadun turvaaminen, 5) opiskeluhoollon toteuttamisen ja johtamisen vahvistaminen toiminnallisena kokonaisuutena ja monialaisena yhteistyönä. Vuonna 2018 toteutetussa toimeenpanon arvioinnissa tunnistettiin haasteita muun muassa poikkihallinnollisessa yhteistyössä, tiedonsiirrossa ja opiskeluhoitorekistereissä. Lisäksi arvioinnissa todettiin, että useat lain kauaskantoisimmat vaikutukset, kuten korjaavien toimenpiteiden, lastensuojelutarpeen ja mielenterveyspalvelujen tarpeen väheneminen, odottavat vielä toteutumistaan. Myöskään palvelujen yhdenvertainen saatavuus ei vielä ole toteutunut.⁶

Lapsiasiavaltuutettu painottaa, että järjestämistavasta riippumatta palvelujen tulee olla lasten ja nuorten saatavilla ja saavutettavissa. Palvelujen tulee oikea-aikaisesti,

⁶ Summanen, Anna-Mari – Rumpu, Niina – Huhtanen, Mari: Oppilas- ja opiskelijahuoltolain toimeenpanon arviointi esi- ja perusopetuksessa sekä lukiokoulutuksessa. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus, Julkaisut 4:2018, s. 5-6.

määrällisesti, sisällöllisesti ja laadullisesti vastata kulloistakin tarvetta. Palvelujen yhdenvertaisuus on varmistettava koko maan tasolla ja kouluissa on oltava riittävät henkilöstöresurssit oppilaiden tarpeisiin vastaamassa.

Lapsille ja nuorille saavutettavien lähipalvelujen merkitys nousee esiin esityksen mukaisessa koulukuraattoreiden työnkuvan muutoksessa. Koulukuraattori voisi jatkossa tehdä sosiaalihuoltolain mukaisia palvelutarpeen arviointeja ja päätöksiä, eikä oppilaiden tarvitsi enää tämän vuoksi hakeutua erikseen sosiaalihuollon palvelupisteisiin (s. 338). Vaikka tavoite (ns. luukulta-luukulle ohjaamisen väheneminen) on kannatettava, tällä voi olla lasten oikeuksien toteutumisen kannalta merkittäviä seurauksia.

Lapsiasiavaltuutettu esittää huolensa siitä, johtaako esitetty työ- ja toimenkuvan muutos siihen, että koulukuraattorit tekevät yhä enenevässä määrin yksilötyötä koulu yhteisön kannalta erittäin merkityksellisen ja tärkeän yhteisöllisen työn sijasta. Ilman tuntuva lisäystä koulukuraattoreiden resursseihin, voisi esitetty uudistus heikentää kyseisen palvelun saatavuutta. Tällöin oppilaiden ja koko koulu yhteisön kannalta kriittiset ”matalan kynnyksen” sosiaaliset ja yhteisölliset ongelmat, joita kouluarjessa päivittäin kohdataan, voivat jäädä vaille ratkaisua.

On myös otettava huomioon, että koulukuraattoreiden tieto- ja osaamis pohja ei tällä hetkellä ole välttämättä riittävä sosiaalihuoltolain mukaisten arviointien ja päätösten tekemiseen ja seurantaan. Lapsiasiavaltuutettu huomauttaa, että tätä kuraattoreille tulevaa tehtävää ei hallituksen esityksessä ole käsitelty vaikutusarviointikohdassa olevaa viittausta luukun ottamatta tarkemmin. Epäselväksi siten jää esimerkiksi se, miten varmistetaan tältä osin kuraattoreiden riittävä osaaminen ja miten tehtäväkuvan laajentaminen vaikuttaisi kuraattoreiden resursseihin.

Lasten ja nuorten mielenterveys- ja päihdepalvelut

Uudistuksen vaikutuksia lastensuojelun järjestämiseen käsitellään kohdassa 4.2.4.4.4.6. Kohdassa todetaan, että lastensuojelun avo-, sijais- ja jälkihuollon asiakkailla on usein laajoja ja monenlaisia perus- ja erityis palvelujen tarpeita. Ongelmia on erityisesti päihde- ja mielenterveys palvelujen saatavuudessa. On erittäin tärkeää, että vaikutuksia lasten ja nuorten mielenterveys palvelujen järjestämiseen on käsitelty esityksessä omana kohtanaan (4.2.4.4.4.5). Lasten ja nuorten mielenterveys palveluiden järjestämistä, kytkemättä sitä lastensuojeluun, on esityksessä käsitelty, mutta päihde palveluja ei vastaavalla tavalla käsitellä.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen julkaiseman ESPAD-tutkimuksen mukaan nuorten yleisimmin kokeilema tai käyttämä huume on kannabis. Kannabista elinaikanaan kokeilleiden poikien osuus on noussut pojilla vuoden 1995 viidestä prosentista 13 prosenttiin vuonna 2019. Tyttöillä vastaavat luvut olivat viisi ja yhdeksän prosenttia. Muiden huumeiden kohdalla ei ole tapahtunut merkittäviä muutoksia, mutta Kouluterveyskyselyn mukaan nuorten kokemus huumeiden saatavuudesta omassa lähiympäristössä on lisääntynyt ollen vuonna 2019 peruskoulun 8. ja 9. luokkalaisilla jo 48 prosenttia.¹² Viimeaikaiset uutiset osoittavat, että päihdepalvelujen saatavuus kunnissa vaihtelee tuntuvasti, eikä valvovilla viranomaisilla ole tietoa päihdepalvelujen laadusta ja saatavuudesta eri alueilla³. Alkuvuodesta 2021 lausuntokierroksella olleessa luonnoksessa esitykseksi eduskunnalle lastensuojelun vaativaa sijaishuoltoa koskevaksi lainsäädännöksi nostettiin lasten ja nuorten päihdepalvelujen saatavuuden puute yhdeksi merkittävimmäksi palvelujärjestelmän kipukohdaksi.

Lasten päihde- ja mielenterveysongelmat kytkeytyvät usein toisiinsa ja voivat myös johtaa siihen, että tarvitaan lastensuojelun palveluja. On myös tilanteita, että lapsella tai nuorelle riittäisi matalan kynnyksen ja varhaisen vaiheen tai jo ennaltaehkäisevät päihdepalvelut esittämään myöhemmän mielenterveyspalvelujen ja lastensuojelullisten toimenpiteiden tarvetta. Päihdepalvelujen kehittäminen vastaamaan lasten ja nuorten tarvetta sekä niiden saatavuuden parantaminen olisi tärkeää varhaisen puuttumisen työtä. Pelkkä päihdevalistus oppilaitoksissa/oppilashuollossa ei ole riittävää.

Lasten ja nuorten osallistuminen

Esityksessä nostetaan esiin kuntien ja hyvinvointialueiden asukkaiden erilaiset osallistumisjärjestelmät ja tavoite siitä, että ne muodostaisivat yhden saumattoman ja selkeän kokonaisuuden. Esityksessä korostetaan, että asukkaalta tämä edellyttäisi aktiivisuutta ottaa selvää asioista, mutta korostetaan myös hyvinvointialueen, palveluntuottajien sekä luottamus henkilöiden ja viranhaltijoiden sote-valmiuksia ja osaamista osallistumisen ja vaikuttamisen sekä niitä tukevien menetelmien hyödyntämiseen. Lapsiasiavaltuutettu painottaa, että mainituilla toimijoilla tulee olla osaamista myös lapsiystävällisistä käytännöistä ja menetelmistä.

Hallituksen esityksessä todetaan (s. 359-360), että hyvinvointialueiden on panostettava osallistumisoikeuksien toteutumisen varmistamiseen sekä viestintään sen vastuulle kuuluvista asioista että osallistumismahdollisuuksista, koska järjestelmän legitimiteetti voi jäädä

heikoksi, jos asukkaat eivät tunne sen toimintaa ja luota päätöksentekoon. Riskiksi tunnustetaan se, että hyvinvointialueiden ja kuntien palvelut ja osallistumisjärjestelmät muodostaisivat asukkaan ja kuntalaisen näkökulmasta epäselvän kokonaisuuden. Lapsiasiavaltuutetun näkemyksen mukaan erityistä huomioita on kiinnitettävä lasten ja nuorten osallistumisoikeuksiin sekä heille viestintään huomioiden erilaiset ja eri-ikäiset lapsiryhmät. Arkiset ja avoimet osallistumisen mahdollistavat kanavat ovat tärkeitä lapsille. Lapsilla ja nuorilla on oikeus saada tietoa käynnissä olevista asioista lapsiystävällisellä ja heidät helposti tavoitettavalla tavalla. Lasten osallistuminen toteutuu luontevimmin ja todennäköisesti tehokkaimmin paikoissa, joissa lapset muutenkin toimivat (varhaiskasvatus, koulu, harrastukset jne.), niiden ammattilaisten toimesta, jotka toimivat lasten kanssa arjessa. Lasten ja nuorten kohdalla osallistumisen varmistaminen ei voi jäädä heidän oman aktiivisuutensa varaan.

Lasten ja nuorten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksia takaamaan hyvinvointialue asettaisi nuorisovaltuuston, jonka tehtäväkenttänä olisivat kaikki toiminnot, joilla olisi merkitystä nuorten, heidän elinolosuhteidensa ja tarvitsemiensa palvelujen kannalta. Tiedonkulun varmistamiseksi nuorisovaltuuston edustajalle suunnitellaan myös läsnäolo- ja puheoikeutta hyvinvointialueen muissa toimielimissä. Nuorisovaltuustoja koottaessa olisi tärkeä huomioida eri lapsiryhmien osallistumismahdollisuudet. Hyvinvointialueiden nuorisovaltuustoon valittaisiin jäsenet kuntien nuorisovaltuustoista, jonka nähdään edistävän yhteistyötä nuorisovaltuustojen käsittelemissä kysymyksissä. Vaikka tätä voidaan pitää myönteisenä ratkaisuna, sen haasteena on, että se korostaa entisestään edustuksellista osallistumista laaja-alaisemman osallistumisen kustannuksella.

Hyvinvointialuetta koskevaan lakiin ehdotetussa 29 § säädettäisiin osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksista, jossa korostettaisiin monipuolisia ja vaikuttavia osallistumisen mahdollisuuksia ja tuotaisiin esiin erilaisia keinoja, joita voidaan hyödyntää päätösvalmistelun eri vaiheissa. Lapsiasiavaltuutettu pitää hyvänä, että säännöksen perusteluissa on huomioitu lasten ja nuorten osallistumisoikeudet ja heidän osallistumisensa hyvinvointialueen toimintaan ja päätöksentekoon erilaisin, lasten ja nuorten ikätasoon sopivien osallistumis- ja vaikuttamistapojen keinoin. Erityisinä haasteina lasten osallistumisen toteutumisen näkökulmasta on tunnistettu haavoittuvassa asemassa olevien lasten, kuten pienten lasten, vammaisten lasten ja kieli- ja kulttuurivähemmistöihin kuuluvien lasten asema osallisuuden

ja osallistumisen mahdollisuuksien toteutumisessa. Ikätason ohella on siten muistettava ottaa huomioon näiden lapsiryhmien erityiset piirteet ja tarpeet.⁷

Jyväskylässä 24.2.2021

Elina Pekkarinen
Lapsiasiavaltuutettu

Merike Helander
Lakimies

¹ <https://thl.fi/fi/tilastot-ja-data/tilastot-aiheittain/paihteet-ja-riippuvuudet/nuorten-paihteiden-kaytto-ja-rahapelaaminen-espad-tutkimus-2019>

²

https://sampo.thl.fi/pivot/prod/fi/ktk/ktk1/summary_trendi?alue_0=87869&mittarit_0=200537&mittarit_1=199990&mittarit_2=199320&sukupuoli_0=143993#

³ <https://yle.fi/uutiset/3-11766517>

⁷ Oikeusministeriö 2020. "Kuullaan, mutta ei kuunnella". Lasten osallistumisoikeudet Suomessa. Arviointiraportti. OM julkaisu 2020:10.